ВІДТВОРЕННЯ ОРИГІНАЛУ В КОНТЕКСТІ КОГНІТИВНОГО АСПЕКТУ ДО ПЕРЕКЛАДУ

Голубенко Н. І.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто підходи перекладознавців до когнітивних особливостей перекладу на основі аналізу концептуальних розбіжностей мови-джерела і мови-перекладу, які впливають на репрезентацію мовних матеріалів у різних культурах.

Ключові слова: переклад, когнітивний аспект перекладу, концептуалізація, категоризація.

The article centers round the approaches of researchers to cognitive features of translation based on conceptual differences of the source and the target languages. Such differences influence the representation of language units in different cultures.

Key words: translation, cognitive aspect of translation, conceptualization, categorization.

У кінці XX ст. – початку XIX ст. когнітивний та комунікативний підходи дослідження мовних явищ стають настільки міцними, що спричинюють зміни фундаментальних засад структуралістського та трансформаційно-генеративного напрямів, на яких тривалий час базувалися лінгвістичні та перекладознавчі дослідження. Саме з цією тенденцією в зарубіжному перекладознавстві слід пов'язувати поступовий відхід від традиційної позиції, яка характеризувалася наближенням до відтворення смислового простору, адже "перекладаються не знаки тексту, а інформація, закладена в них" [7, с. 27–28].

У наш час як ніколи необхідним є подолання лінгвістичного або будь-якого іншого "ізоляціонізму" в дослідженні перекладу та вироблення "інтегрованого багатовимірного підходу до його аналізу" [8, с. 21]. Важливим аспектом такого аналізу має бути когнітивний, що дозволить визначити, яким чином когнітивні структури особистості поєднуються з мовною компетенцією та комунікативною ситуацією для вироблення адекватного іншомовного тексту, що й визначає **актуальність** нашої розробки.

Мета дослідження полягає в описі та систематизації підходів сучасних перекладознавців до когнітивних проблем перекладу, пов'язаних з вивченням взаємозв'язку мови і свідомості, що відображає загальнонаціональний світогляд представників конкретного соціуму.

Під час перекладу відбувається зіткнення світоглядів двох культур, що зумовлює трансформації образу як на вербальному рівні, так і на концептуальному, впливаючи значно на відображення ціннісних домінант вихідної культури. Першочерговим завданням перекладача є відтворення естетичної цінності образу, що стимулює пізнавальну функцію індивіда в напрямку від сприйняття образу як мистецького явища до осмислення його духовної цінності, тобто має місце когнітивний процес від образу до концепту. Що більш, для адекватного відтворення первинного тексту важливо правильно зрозуміти і визначити одиницю зіставлення, яка виступає гарантом якісного перекладу.

Когнітивна наука, яка вивчає мислення людини, об'єднує ряд дисциплін, серед яких значна роль відводиться когнітивній лінгвістиці, науці, що вивчає способи отримання, опрацювання, зберігання та використання вербалізованих знань. Знаннями про світ, що перебувають у фокусі уваги когнітивної лінгвістики, є образ дійсності, закарбований у людській свідомості. Якою б системою ми не користувалися для впорядкування наших знань про світ, ця система залишається моделлю світу, яку не можна плутати зі світом як таким. Існування ментальних конструктів, або інтерпретацій, зумовлене такими факторами: 1) упорядкування, структурування фрагмента знань як "бази даних"; 2) залучення різноманітних когнітивних операцій

як "процесора", що використовується для перетворення структур "бази даних". Проблема виділення одиниці перекладу є однією з найскладніших у перекладознавстві. Такі перекладознавці, як Л. С. Бархударов, Я. Й. Рецкер, А. В. Федоров, А. Ф. Ширяєв детально розглядали питання виділення одиниці перекладу. Важливим зауваженням Л. С. Бархударова є те, що одиниці перекладу ототожнюються з одиницями мови, які виражають різні значення та мають різну протяжність у тексті. Він дійшов висновку, що в різних ситуаціях за одиницю перекладу може виступати та чи інша одиниця мови.

Проблематичність остаточного виділення одиниці перекладу, на думку М. Мцігу, викликана такими факторами: 1) ми маємо справу із смислом, який складно підкорити чи систематизувати; 2) кожний перекладач має свою манеру перекладати, що підтверджує факт суб'єктивності здійснення сегментації тексту оригіналу під час перекладу; 3) існує безліч лінгвальних і екстралінгвальних факторів, що знаходять своє відбиття в тексті оригіналу [10]. Можливість подолати зазначені перепони виникла на етапі зближення перекладознавства з когнітивістикою.

Когнітивні проблеми перекладу зумовлені існуванням певного соціально-культурного та історичного досвіду представників культури тексту оригіналу, який відображається в інтелектуальних, емоційних образах і стереотипах, соціокультурних та етнокультурних нормах і дискурсивних стратегіях спілкування. Недарма в одній із своїх останніх розробок М. Я. Цвіллінг охарактеризував сучасне перекладознавство як "синтез знання", адже "практика перекладацької діяльності та досвід викладання перекладу свідчать про те, що спроба спиратися на якусь одну теоретичну модель неминуче призведе до втрат унаслідок її однобокості" [2, с. 8].

Інтерпретувати слово також означає співвіднести його з навколишньою дійсністю, тобто пов'язати мовне знання з немовним. Оскільки "засвоєння мови ізоморфно засвоєнню предметного світу", у людини формується здатність "використовувати слово як знак, як замісник об'єкта" [3, с. 90]. Провідником індивідуальної свідомості до загальноетнічного ментального інформаційного поля є мова.

Під час міжкультурного спілкування процес ускладнюють різні засоби категоризації дійсності, покладені в основу мов комунікантів [9, с. 213]. Саме тому знакам, які використовує певний етнос для позначення окремого фрагмента навколишнього світу, важко знайти ідентичний за обсягом інформації відповідник в іншій мові.

Синтезуючи міркування фахівців щодо двомовної перекладацької комунікації, О. І. Чередниченко доходить висновку, що між текстами оригіналу та перекладу встановлюються складні взаємозв'язки, опосередковані комунікативним ланцюгом, який складається з блоків автора оригіналу, перекладача та одержувача тексту.

Блок автора – відправника вихідної інформації, – охоплює позамовну (реальну або уявну) дійсність, репрезентовану в тексті мовою оригіналу (затекст), а також культурну традицію (контекст), до якої належить автор. Саме вона значною мірою зумовлює авторське світобачення та стилістику першотвору.

Блок перекладача – першого одержувача вихідної інформації – має, на думку автора, три основні складники: 1) зорове сприйняття та розуміння оригіналу шляхом його девербалізації; 2) перекодування девербалізованого змісту; 3) редагування перекладеного тексту з метою якнайточнішого відтворення затексту, стилістики оригіналу та забезпечення сприйняття кінцевим одержувачем.

У третьому блоці комунікативного ланцюга реалізується мета перекладу як виду комунікації. Одержувач перекладеного повідомлення може бути як індивідуальним, так і колективним, маючи власну культурну традицію, мову та перебуваючи в характерних для нього соціокультурних умовах. Перекладач повинен зважати на ці аспекти, намагаючись адаптувати текст перекладу для сприйняття одержувачем [6].

На перший план виходить думка про те, що процес перекладу на всіх етапах є евристичним та інтуїтивним і пов'язаний з послідовним вибором можливостей різного типу. Однак евристичні операції, спрямовані на вибір інваріанта перекладу, ґрунтуються на складних когнітивних процесах. Інтуїція перекладача спирається на його професійні знання, уміння й навички і може підказувати перекладачеві швидкі, неочікувані і досить успішні розв'язання складних перекладацьких проблем.

Особливий інтерес для дослідження когнітивного аспекту перекладу становить проблема організації і функціонування знань у процесі перекладу. Як показує практика, успішність міжкультурного спілкування великою мірою зумовлена наявністю певної спільності знань комунікантів, які належать до різних лінгвокультурних спільнот. Досліджуючи природу зав'язків культурних і когнітивних чинників у перекладі, В. І. Хайруллін робить висновок, що "висловлення в перекладі структуруються на основі певних когнітивних схем" [5, с. 9], автор уважає, що для розв'язання перекладацьких завдань важливо структурувати знання, які відбивають взаємозв'язки між першорядними з когнітивного погляду категоріями: матеріальний об'єкт (живий і неживий), простір, час і дія.

У когнітивній площині переклад виступає первинним і центральним аспектом міжкультурної комунікації. У ньому важливу роль відіграють когнітивні здібності людини, тобто ті сукупності механізмів, які забезпечують створення єдиної основи, що пов'язує когнітивні структури мов, залучених у перекладі. Тільки завдяки аналізу мовного матеріалу й екстралінгвальних умов породження тексту перекладач може зрозуміти комунікативну інтенцію автора і в майбутньому створити текст перекладу з урахуванням цієї інтенції. Довкілля, духовне життя і поведінка людей відбиваються у свідомості індивідуума певними когнітивними структурами, які зі свого боку реалізуються і переструктуровуються в мовних категоріях і формах.

Г. І. Богін зазначає, що розуміння тексту відбувається за певною схемою – схемою мисленнєвої діяльності. Розуміння без схеми, без раціональних категоризацій – це неправильне розуміння або взагалі нерозуміння. Це процес, позбавлений такої ознаки дії як нормативність. Тобто автор уважає, що переклад неможливий без інтерпретації й рефлексії тексту, що здійснюються за допомогою звернення до власного способу категоризації.

Можна погодитися з О. Л. Бєссоновою, яка зазначає, що "когнітивний підхід припускає, що в значення слова, крім ознак, достатніх для ідентифікації слова, входить також увесь комплекс знань і позамовний досвід мовної спільноти, сукупність лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації" [1, с. 36–37].

Відповідно когнітивний підхід до аналізу мови полягає у виявленні, поясненні та передбаченні процесів категоризації й концептуалізації, які відбиваються в мові й реконструюються у вигляді понятійної системи, що є важливими чинниками адекватного перекладу.

Знання в людській свідомості організовуються завдяки найважливішому когнітивному процесу – концептуалізації. Концептуалізацією в когнітивній лінгвістиці вважається "понятійна класифікація, що полягає в розумінні певної інформації на основі виділення смислових компонентів у свідомості людини, що призводить до формування концептів, концептуальних структур та всієї концептуальної системи" [4, с. 18]. Після прочитання оригіналу у свідомості перекладача поступово концептуалізуються нові уявлення, образи, знання. Тільки після процесу концептуалізації та категоризації, одного з основних способів організації знань, що відбивається в мовній категоризації, перекладач може відтворити спосіб організації мислення особистості та його мовне вираження, адже мовна категорія також зазнає переосмислення і з позиції когнітивного підходу є віддзеркаленням людського досвіду.

Підсумовуючи короткий огляд концепцій, що лежать в основі когнітивного напряму дослідження міжкультурної комунікації і перекладу як її різновиду, зазначимо, що когнітивний

підхід до вивчення простору перекладацького процесу містить значний потенціал для визначення механізму досягнення і передачі смислу іншомовного тексту під час перекладу. Поява значної кількості досліджень перекладу з позиції когнітивістики свідчить про посилення протягом останніх років позицій когнітивної парадигми в перекладознавстві. Когнітивний підхід до дослідження різних видів вербальної комунікації з огляду на міждисциплінарність здатний об'єднати різносторонні дослідження перекладу (лінгвальні, психолінгвальні, лінгвокультурологічні, лінгвосеміотичні та ін.) в єдину самостійну наукову дисципліну з чітко окресленим об'єктом і предметом дослідження.

Література

1. Бєссонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови : когнітивно-гендерні аспекти : [монографія] / Ольга Леонідівна Бєссонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
2. Комиссаров В. Н. Переводоведение в XX веке : некоторые итоги / В. Н. Комиссаров // Тетради переводчика. Научно-теоретический сборник. – Вып. № 24. – М. : МГЛУ, 1999. – С. 4–20.
3. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке : язык и порождение речи / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – 239 с.
4. Перчі М. Й. Концепт, концептуалізація та концептуальна картина світу / М. Й. Перчі // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород : Мистецька лінія, 2001. – С. 78–82.
5. Хайруллин В. В. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты перевода : автореф. дисс. … д-ра филол. наук / В. В. Хайруллин. – М., 1995. – 14 с.
6. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
7. Черняховская Л. А. Существует ли "единица перевода"? / Л. А. Черняховская // Теория и практика перевода. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореза, 1987. – Вып. 295. – С. 27–28.
8. Швейцер А. Д. Междисциплинарный статус теории перевода / А. Д. Швейцер // Тетради переводчика. Научно-теоретический сборник. – Вып. № 24. – М. : МГЛУ, 1999. – С. 20–31.
9. Lakoff C. The contemporary theory of metaphor / Georges Lakoff // Metaphor and thought / ed. by A. Orlony. – [2nd ed.] – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
10. Tsigou M. L'unité de traduction á l'aide de la linguistique fonctionnelle : un exemple de traduction de français en grec / M. Tsigou // Veiga A. – Gonsalez Rey M.-I. La diversité linguistique (Lugo, 11–15 Septembre 2007). – Lugo : Axac, 2009. P. 425–432.